ऐरम्मदो देवमुनिः। अरण्यानी । अनुष्टुप्

अरण्यान्यरण्यान्यसौ या प्रेव नश्यसि। कथा ग्रामं न पृच्छसि न त्वा भीरिव विन्दती३ँ॥ १०.१४६.०१

आधिभौतिके आरण्यानी वनदेवता। आध्यात्मिके प्रकृतिदेवता। अरण्यानि। अरण्यानि। या। असौ- सा त्वम्। प्रेव- सम्प्रति। नश्यसि- नष्टा भवसि। प्रकृतिरहस्यं द्रष्टुं यत्नं कुर्मश्चेत् सा न प्रदर्शयति। सा स्वामेव अदर्शनं नयतीव। अन्यस्य चित्तमभि सञ्चरेण्यमुताधीतं विनश्यतीति यथा। कथम्। ग्रामम्- जनसमूहम्। न। पृच्छसि। त्वा- त्वाम्। भीः- भीतिः। न। विन्दते इव- लभते। आध्यात्मिके तु अव्यक्ता प्रकृतिर्नामरूपरहिता एकाकिनी भवति। नामरूपसमूहमाश्रयितुं सा न पृच्छति। व्यक्तनामरूपालम्बनरहिता भयरहितैव अस्ति। ॥१॥

वृषारवाय वदते यदुपावति चिच्चिकः। आघाटिभिरिव धावयन्नरण्यानिर्महीयते॥ १०.१४६.०२

यत्- यदा। वदते- शब्दयते। वृषारवाय- आरण्ये वर्षकाय मेघशब्दाय। चिच्चिकः- जन्तुजातश्चीचीशब्दः। उपावति- प्रत्युत्तरं ददाति। तदा। आघाटिभिरिव- काण्डवीणाभिरिवेति सायणः। धावयन्- शोधयन्। अरण्यानिः- वनदेवता। महीयते- पूज्यते। प्रकृतिः स्वशब्दैर्गायतीव ॥२॥

उत गाव इवादन्त्युत वेश्मेव दृश्यते। उतो अरण्यानिः सायं शकटीरिव सर्जति॥ १०.१४६.०३

अरण्यानिः- वनदेवता। उत- अपि च। वेश्मेव- गवां सदनमिव। दृश्यते। गाव इवादन्ति- धेन्वाद्या मृगा अत्र भुञ्जन्ति। जीवा अत्र भुञ्जन्तीत्याध्यात्मिके। उतो- अपि च। सायम्। शकटीः- काष्ठाहरणायागतान् शकटान्। सर्जति इव- विसर्जति। शकटा लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीका आध्यात्मिके। तानुपासकेभ्यो मुञ्चति प्रकृतिरित्याध्यात्मिके। ॥३॥

गामङ्गैष आ ह्वयति दार्वङ्गैषो अपावधीत्। वसन्नरण्यान्यां सायमक्रुक्षदिति मन्यते॥ १०.१४६.०४

एषः- एकः। वने वसन्। गाम्- धेनुम्। आ ह्वयति। एषः- इतरः। दारु- दारूणि। अपावधीत्- छिनत्ति। अरण्यान्याम्- वनदेवतायाम्। सायम्- सूर्यास्तमनवेलायाम्। वसन्। अक्रुक्षत्- अरण्यानी तत्स्थसिंहादिगर्जनरूपं क्रोधं प्रकटयति। इति। मन्यते- चिन्तयति। प्रकृत्या भोगो भीतिश्च भवतीत्याध्यात्मिके ॥४॥

न वा अरण्यानिर्हन्त्यन्यश्चेन्नाभिगच्छति। स्वादोः फलस्य जग्ध्वाय यथाकामं नि पद्यते॥ १०.१४६.०५

अरण्यानिः- वनदेवता। न हन्ति- तत्र निवसन्तं न हिनस्ति। अन्यः- इतरोऽधीरः। न अभिगच्छति- अरण्यानिं प्रति न गच्छति। धीर एव गच्छतीति भावः। स्वादोः फलस्य- मधुरं तापसभोजनम्। जग्ध्वाय- भक्षयित्वा। यथाकामम्- यथेच्छम्। नि पद्यते- निगच्छति। चरति। प्रकृत्यनुभवोत्रोच्यते। प्रकृतेर्निबिडस्थानमधीरो न गच्छति। धीरो यः स्वध्यानेन प्रकृतेर्गम्भीरमगाधं निबिडं तत्त्वं स्वहृदयेन स्पृशति तं सा न हिनस्ति। तन्माधुर्यमपि सोऽनुभवति ॥५॥

आञ्जनगन्धिं सुरभिं बह्वन्नामकृषीवलाम्। प्राहं मृगाणां मातरमरण्यानिमशंसिषम्॥ १०.१४६.०६

आञ्जनगन्धिम्- नानाधातुगन्धोपेताम्। सुरभिम्- वीरुत्तृणादिसौरभ्यसमन्विताम्। बह्वन्नामकृषीवलाम्- पाकरहितैस्तापसभोज्यान्नैः फलमूलादिकैः प्रभूताम्। मृगाणाम्- सिंहादीनाम्। मातरम्- जननीम्। अरण्यानिम्- वनदेवताम्। अशंसिषम्- प्रशंसामि ॥६॥